

la medicine arabe adlı kitabının II. cildinde eserle ilgili tenkitli bir araştırmaya yer vermiştir (s. 278-279). 3. Macar şarkiyatçısı Sándor Kégi yaptığı bir incelemeyi Budapeşte'de yayımlamıştır (1889). 4. Eserle ilgili en değerli çalışmalardan biri, İngilizce çevirinin sahibi A. S. G. Janyakar tarafından I. ciltteki mukaddime kaleme alınmıştır (yk. bk.). 5. J. Stephenson, 1928'de neşrettiği Hamdullah el-Müstevfî'nin *Nüzhetü'l-kulûb*'ü dolayısıyla *Hayâtü'l-hayevân*'da hayvanlarla ilgili bilgiler üzerinde durmuştur (Sarton, III/2, s. 1641). 6. Bodenheimer haşerelere dair yaptığı seçmeleri 1928'de yayımlamıştır (a.g.e., a.y.). 7. H. A. Winkler, *Hayâtü'l-hayevân*'da domuzla ilgili bir araştırma neşretmiştir: "Eine Zusammenstellung christlicher Geschichten im Artikel über das Schwein in Damiri's Tierbuch" (Isl., XVIII/3-4, s. 285-293). 8. Joseph de Somgyi, 1928-1960 yılları arasında *Hayâtü'l-hayevân* üzerine aşağıdaki konularda bir dizi araştırma yayımlamıştır: a) "Index des sources de la Hayât al-Hayawân de ad-Damiri" (JA, CCXIII [1928], s. 5-128); b) "Die Chalifengeschichte in Damiri's Hâjât al-Hajawân" (Isl., XVIII/1-2, s. 154-158; BSOAS, VIII, 143-155); c) "The Interpretation of dreams in Damiri" (JRAS [1940], s. 1-20); d) "Biblical figures in ad-Damiri's Hayât al-Hayawân" (bu makale, Dr. E. Mahler için 1937'de Budapeşte'de neşredilen armağan kitabında [Dissertation in Honorem E. Mahler] çıkmıştır); e) "Chess and Backgammon in Ad-Damiri's Hayât al-Hayawân" (Etudes orientales à la mémoire de Paul P. Hirschler [1950], s. 101-110); f) "Ad-Damiri's Hayât al-hayawân. An Arabic Zoological lexion" (Osiris, IX [1950], s. 33-34); g) "Medicine in ad-Damiri's-Hayât al-hayawân" (JSS, II [1957], s. 62-91); h) "Magic in ad-Damiri's-Hayât Al-Hayawân" (JSS, III [1958], s. 265-287); i) "al-Jâhiz and ad-Damiri" (Annual of the Leeds University Oriental Society [1958-1959], I, 55-60); j) Die Stellung ad-Damiri's in der arabischen literatur" (WZKM, LVI [1960], s. 192-206). 9. Celil Ebû'l-Hub, *Hayâtü'l-hayevân* hakkında dört araştırma hazırlayıp bunları 1967-1983 yılları arasında Bağdat'ta neşretmiştir: a) "İlmü'l-hayevân 'inde'l-müslimîn ve'l-'Arab: Hayâtü'l-hayevân el-kübrâ li'd-Demîrî" (el-Ak-lâm, IV/4, 1967); b) "eş-Şüdiyyüât fî Kitâbi Hayâti'l-hayevân el-kübrâ li'd-Demîrî" (MMLr., XVIII [1969], s. 225-241); c) "el-Berrü-mâ'iyât ve'z-zevâhif fî Kitâbi Hayâti'l-hayevân el-kübrâ li'd-Demîrî" (a.e., XX [1970], s. 162-185); d) "el-Esmâk fî

Kitâbi Hayâti'l-hayevân el-kübrâ li'd-Demîrî" (a.e., XXXIV/4 [1983], s. 270-295).

Hayâtü'l-hayevân kübrâ şekli esas alınarak birçok defa basılmıştır. İlk baskısı, Hidiv Said Paşa'nın isteği üzerine Muhammed Kattâ' el-Adevî'nin gayretiyle 1275'te (1858) Mısır'da Bulak Matbaası'nda iki cilt olarak yapılmıştır; bu baskı sonrakilerden daha sağlıklıdır. İkinci baskı, Muhammed es-Sabbâğ tarafından 1284'te (1867) yine aynı matbaada gerçekleştirilmiş, bunu 1285'te (1868) İran'da yapılan üçüncü baskı takip etmiştir; son devirde yapılan Farsça, Fransızca ve İngilizce tercüme bu resimli Arapça neşre dayanmaktadır. Kitabın daha sonra da çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir (Bulak 1292; Kahire 1305, kenarında ilk defa Kazvî'nin 'Acâ'ibü'l-mahlûkât'ı olduğu halde; Kahire 1311, 1315, 1319, 1330, 1353; 1398/1978, sonunda Kazvî'nin 'Acâ'ibü'l-mahlûkât'ı ile birlikte).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 331; *Keşfü'z-zunûn*, I, 386, 619, 696-697; II, 1004, 1190, 1537, 1538, 1741, 1875; Brockelmann, *GAL*, II, 37, 172-173; *Suppl.*, II, 170-171; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1639-1641, 1867; Özege, *Katalog*, IV, 1817; Adıvar, *Osmanlı Türklerinin İlim (Kazancıgil)*, s. 30; *Fihrisü'l-Hizâneti'l-Melekiyye*, Rabat 1980, II, 23, 226; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 118; Mübeşşir et-Tirâzî, *Fihrisü'l-mahtûâtü'l-Türkiyyeti'l-Osmâniyye: 1870-1980*, Kahire 1987, I, 197; Joseph de Somgyi, "Index des sources de la Hayât al-Hayawân de ad-Damiri", *JA*, CCXIII (1928), s. 5-128; a.mlf., "ad-Damiri's Hayât al-Hayawân. An Zoological Lexicon", *Osiris*, IX, Bruges 1950, s. 33 vd.; a.mlf., "al-Jâhiz and ad-Damiri", *Annual of the Leeds University Oriental Society*, I, Leiden 1958-59, s. 55-60; a.mlf., "Die Stellung ad-Damiri's in der arabischen literatur", *WZKM* (1960), s. 192-206; Celil Ebû'l-Hub, "eş-Şüdiyyüât fî Kitâbi Hayâti'l-hayevân el-kübrâ li'd-Demîrî", *MMLr.*, XVIII (1969), s. 225-241; Azîz Ali el-İzzî, "ed-Demîrî ve kitâbü Hayâtü'l-hayevân", *el-Mevrid*, XIV/4, Bağdad 1985, s. 139-152; M. V. McDonald, "Animal-Books as a Genre in Arabic Literatür", *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, XV/1-2, London 1988, s. 3, 7-10; M. Reşad et-Tûbâ, "Hayâtü'l-hayevân el-kübrâ", *Tî*, III, 776-783.

CEVAT İZGİ

HAYBER

(خبر)

Hicaz'da

Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret ve ziraat merkezi.

Hayber aslında, Medine'nin yaklaşık 180 km. kadar kuzeyinden başlayan ve denizden 850-1000 m. yükseklikte yer alan etrafı volkanik topraklarla çevrili ge-

niş bir vadinin adıdır. Bazı müelliflerin ifadesine göre kelime bölgede oturan yahudilerin dilinde "kale" anlamını taşıyordu (Yâkût, II, 409). Şehrin adını, kurucusu Hayber b. Kâniye b. Mehlâil'den aldığı rivayet edilir (Bekrî, I, 523). Özellikle Câhiliye döneminde yahudilerin oturduğu yedi ayrı kaleden oluşan ve bunların sağlamlılığıyla tanınan Hayber içinde bulunduğu vadinin verimliliği ve su bentlerinin çokluğu ile de meşhurdur (*DîA*, V, 463); aynı zamanda yarımada'nın güney-kuzey ana yolu üzerinde önemli bir ticaret merkeziydi ve içinden Hîre yolu da geçiyordu. Burada, Hindistan ve Çin gibi uzak diyarlardan gelen malların yanı sıra bölgenin hayvancılık, sebzeçilik ve meyvecilikten elde edilen ürünleri, ziynet eşyaları, silâhlar, ziraat aletleri, bal ve şaraplar, çeşitli kumaşlar ve köleler alınıp satılır, bundan başka sarraflık da yapılırdı. Bu ticarî faaliyetler, özellikle her yıl hac mevsiminden sonra 10-30 Muharrem tarihleri arasında kurulan meşhur Netâh (Netât) panayırında yoğunlaşır; başta Mekke ve Yesrib (Medine) olmak üzere Yemen, Hadramut, Bahreyn, Tâif, Suriye ve Filistin ile Irak taraflarından pek çok kişi buraya akın ederdi. İslâmiyet'in ilk yıllarında Hayber vadisinde birçok vaha bulunuyor ve ne kadar yükseğe çıkılırsa çıkılsın şehri teşkil eden kalelerin tamamını birlikte görebilmek mümkün olmuyordu. Hz. Peygamber zamanında Ketîbe adlı yerde 40.000 hurma ağacının varlığından söz edilir (İbn Kesîr, IV, 202). Bugün de şehrin güneyindeki yüksek dağın eteğinde birkaç kilometrekarelik sık ağaçlı bir vaha yer almaktadır. 1987'de Hayber şehrinde 12.000 kişi yaşamaktaydı (*Aṭlasü'l-müdüni's-Su'ûdiyye*, s. 121).

Hayber'le ilgili en eski bilgilere, son Bâbil kralı Nabonid'in (m.ö. 556-539) Harran'da 1956 yılında bulunan bir yazıtında rastlanmaktadır. Bu yazıtta, adı geçen kralın Teymâ'da ikinci başşehrini kurduktan sonra Hayber ve Fedek'ten geçerek Yesrib'e kadar yolculuk yaptığı söylenmektedir. Yine Harran yakınlarında Lece'de ele geçen bir başka yazıtta da Şerhîl b. Talmû'nun Hayber seferinden bir yıl sonra 463'te Zelmertûl'u inşa ettirdiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. İbn Kuteybe'ye göre ise bu sefer Hâris b. Ebû Şemir (Hâris b. Cebele) tarafından düzenlenmiştir (*el-Ma'ârif*, s. 642; tarihî 568 olması gerektiği hakkında bk. Littmann, s. 193 vd.). O sıralarda Hayber'de kimlerin oturduğu bilinmemektedir; ancak alt-

miş yıl sonra Resûl-i Ekrem buraya geldiği zaman varlıklı yahudilerle karşılaştı. Mekke'de büyük düğün ve törenler yapıldığında buradan yemek kazanları ve mücevherler kiralanırdı ve bir defasında alınan kiralık mücevherler kaybolunca Mekkeliler Hayberliler'e 10.000 dinar ceza ödemek zorunda kalmışlardı (İbn Sa'd, II, 112; Serahsî, I, 279; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 590-591). Ekonomik bağların iki şehrin insanları arasında evliliklerin yapılmasına da yol açtığı ve buralı yahudi kadınların Araplar'la evlendikleri bilinmektedir; meselâ Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim ve kardeşi Muttalib böyle birer evlilik yapmışlardı (İbn Habîb, s. 402-403). Abdülmuttalib'in, on oğlu olursa birini Allah'a kurban edeceğine dair verdiği söz hakkında fikrine başvurduğu kadın kâhin de yılın bir kısmını Medine'de, bir kısmını Hayber'de geçirdi (İbn Hişâm, I, 154). Câhiliye döneminde Araplar buradaki sıtma salgınlarından çok korkarlardı (bk. Zekeriyâ el-Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, s. 2, 60, 61; İbn Kuteybe, *el-Envâ'*, s. 30-31). Hayberli yahudilerin giyecekleri arasında "tilsan" çok meşhurdur (Buhârî, "Meğâzî", 40).

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*'ın Hayber maddesinde bu şehirden yetişen tanınmış kişileri sayarken İbnü'l-Kâhîr el-Hayberî adlı muhaddise özellikle yer vermiştir. Coğrafyacı Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin *Kitâbü's-Sekûn*'den yaptığı aşağıdaki alıntı ise bölgeyi bizzat gören ve iyi bilen birinin ifadesidir: "Burası Medine'ye 8 berîd uzaklıktadır; yaya olarak üç günde varılır. Medine'den çıkınca sırasıyla Gâbeul-yâ ve Gâbeisüflâ, Hz. Peygamber'e ait bir mescidle tanınan Nakbû Yerdevic, kuyuların bulunduğu Dûme, Cebeliüşmez ve sonra Harretüşşukka ile Nümâr gelir ki bu sonuncusu Hayber'e 8 mil uzaklıkta ve sınır üzerinde olup onun ötesi Hayber kaleleridir. Hayber'in Mürtale [?] denilen çarşısını Hz. Osman kurmuştur; kalede de Hz. Ömer'in soyuna mensup bazı kimseler oturur. Bunun ilerisinde hurmalık Hısınevce vardır; burası tamamıyla Resûl-i Ekrem'in tasarrufunda idi. Daha sonra üzerinde yahudi burçlarının bulunduğu Ehyel adlı dağ, ardından da Vatîh denilen mezra ve bahçeleri gelir ki buradan Resûlullah'ın zevceleriyle Benî Muttalib'in geçimi sağlanırdı. Sonra Vatîh'a bitişik Ketîbe adlı vadi uzanır; bunların hepsi Hz. Peygamber'in tasarrufunda idi. Ketîbe Hayber'in müstahkem kalele-

rindendir. Hayber'e 1 berîd uzaklıkta Resûl-i Ekrem'in konaklayıp geceyi geçirdiği Sahbâ gelir. Kalelerin en büyüğü Hz. Ali'nin fethettiği Kamûs'tur; bunun alt tarafında Mescid-i Nebevî, bitişiğinde Netâh ve Şık vadileri yer alır; ikisinin arasındaki bölgeye de Sebha ve Mehâda denir. Bu bölge Hayber'de Resûlullah'ın kaldığı büyük Mescid-i Nebevî'ye kadar uzanır. Büyük avluları olan bu mescid, İsâ b. Mûsâ tarafından epey para harcanarak inşa ettirildiği için Tâkât-i Ma'küde adıyla da anılır. Burada Hz. Peygamber'in sûtreye pararak namaz kıldırıldığı, bugün de arkasında bayram namazı kılınan bir kaya bulunmaktadır. Netâh'ta Zübeyr b. Avvâm'ın payına düşen Merhab'ın kalesi ve kasrı vardır. Resûlullah'ın Kismetü'l-melâike dediği Hamme adlı pınar Şık'tadır. Netâh'taki büyük pınara ise Luhayha denir. Hayber'de ilk önce Merhab'ın kardeşi Yâsir'in oturduğu Dârü Benî Kimme fethedildi; burası Netâh'tadır. Bununla ilgili olarak Hz. Âişe, Dârü Benî Kimme'nin fethinden önce Resûlullah'ın doyaya arpa ekmeği ve hurma yemediğini rivayet etmiştir (*Mu'cem*, I, 523). Merhab Kasrı harabelerinin eteğinde bugün küçük bir cami ile Hz. Ali'nin Merhab'la teke tek çarpışırken kılıcının düştüğü yerden fıskırdığına inanılan bir pınar yer almaktadır. Biraz uzakta da daha büyük bir pınar vardır ve diğeriyle birlikte sulama işlerinde kullanılır".

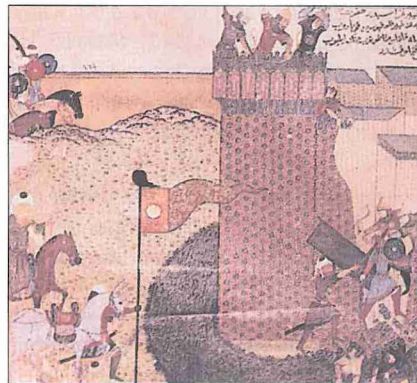
İslâm tarihinde Hayber, 7. yılda (628) Hz. Peygamber'in yönettiği savaştan dolayı meşhur olmuştur. Medine'den çıkarıldıktan sonra Hayber'e yerleşen Benî

Nadîr yahudileri, Suriye ve Irak bölgelelerinden gelen ticaret yolu Dûmetülcen-del'den geçip Hayber yoluyla Medine'ye ulaştığından kervanlar için bir tehdit unsuru oluşturuyorlardı. Diğer taraftan Mekke müşriklerle birlikte müslümanlara karşı büyük bir saldırı hazırlığı içindeydiler. Bu arada Gatafânîlar'a da gitmişler ve onlara yapacakları yardım karşılığında kendilerine Hayber'in bir yıllık hurma mahsulünü vereceklerini söylemişler, ayrıca Fezâreliler ve Benî Süleym ile civarda yaşayan diğer Arap kabilelerinin de tamamını aynı şekilde Medine'ye karşı bir cepheye toplamışlardı. Hayberli yahudilerin Mekkeliler'le ve Medine'yi çevreleyen kabilelerle yaptıkları bu ittifakın hedefi, Hz. Peygamber'i Medine'den uzakta savaşa zorlayarak onu az sayıdaki sahâbiden teşekkül eden ordusuyla birlikte ortadan kaldırmak ve başsız kalan şehir üzerine her yönden hücum ederek geri kalanları kılıçtan geçirip İslâm gâilesinden ebediyen kurtulmaktır. Onların bu faaliyetleri sonucunda Hendek Gazvesi vuku buldu (5/627). Böylece yeni kurulan İslâm devleti için kalıcı bir tehdit haline gelmiş olan yahudilerle başa çıkabilmek amacıyla Resûlullah, Hudeybiye'de Kureys'le onların istedikleri şartlar üzerine anlaşarak ileride çıkacak bir müslüman-yahudi savaşında tarafsız kalmalarını sağladıktan sonra Hayber'e sefer düzenleme hazırlıklarına başladı ve henüz bir ay dahi geçmeden 1500 kişilik bir kuvvetle Medine'den ayrıldı. Sahbâ'ya geldiğinde Hayberli yahudilerin müttefikleri olan Gatafânîlar yolunu kesmek istedilerse de Resûlullah'ın onların bölgesine doğru yönelmesi üzerine mallarını ve mülklerini korumak için geri döndüler ve bir daha yerlerinden ayrılmaya cesaret edemediler. Müslümanlar ise üç gün Recî'de kaldıktan sonra Hayber'e ulaştılar.

Hz. Peygamber'in gelişinden haberdar olan Hayberliler ona karşı koymaya hazırdılar. Çeşitli rivayetlere göre 20.000 veya en az 10.000 savaşçıları vardı; ayrıca müstahkem kalelerinde savunma avantajına sahiptiler ve silâhları da boldu. Şemsüleimme es-Serahsî, Hayber'in her kalesinin üçer hisarla tahkim edilmiş olduğunu ve bunların karşısında her türlü askerî gücün çaresiz kaldığını yazar (*Şerhu's-Siyer*'i'l-kebîr, I, 72-73).

Eski adlar şimdi unutulduğu için tarihçilere göre ilk önce zaptedilen Nâim Kalesi'nin nerede olduğu bilinmemektedir. Daha sonra Hz. Ali'nin olağan üstü çabasıyla şehrin içindeki Kamûs Kalesi, arka-

Hayber Gazvesi'ni tasvir eden bir minyatür (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 282, vr. 169)

sından da sırasıyla ve bazıları barış yoluyla Şık, Netâh, Ketîbe, Vatîh ve Sülâlim kaleleri alındı. Eğer fetihten sonra Tevrat'a göre hüküm verilseydi bütün yetişkin erkekler kılıçtan geçirilecek, kadın ve çocuklar da köle yapılacaktı. Ancak Hz. Peygamber önce halkın tamamının canını bağışlayarak kendilerine üzerlerindeki kıyafetleriyle memleketlerini terketme izni verdi; sonra kararını daha da yumuşattı ve yerlerinde kalarak ortakçılık yapmalarına, yani yetiştirecekleri mahsulün yarısını almalarına izin verdi.

Hayber'de müslümanların kazandığı bu parlak zafer Arap kabileleri üzerinde büyük bir tesir icra etti. Hayber'deki yahudilerin savaş gücü, sahip oldukları servet, müstahkem kaleler ve bereketli topraklardan haberdar olan kabileler bu savaşın sonucunu dikkatle takip ediyorlardı. Bundan sonraki tavırlarına ve planlarına Hayber'den gelecek haberlere göre yön vereceklerdi.

Yâkût'un belirttiği gibi Resûlullah, Hayber'in Ketîbe ve Sülâlim dahil yarısını devlete ayırıp geri kalanını zapteden askerler arasında dağıttı; Şık ve Netâh'a bağlı topraklar dağıtılanlar arasında idi. İslâm ordusunda 1200 piyade ve 300 süvari vardı. Süvariye ganimetin iki misli verildiği için bütün bölge otuz altıya bölündü ve yarısı devlete ayrıldıktan sonra kalan on sekiz hissenin her biri 100 piyade veya elli süvariye dağıtıldı. İbn Kesîr'in naklettiği Zührî'nin ifadesine göre Hayber'in bir kısmı kılıçla, bir kısmı da barışçı yollarla ele geçirildi (*el-Bidâye*, IV, 202). Buradan, savaşmadan elde edilen bölgelerin hazine arazisi yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak diğer tarihçiler, fethedilen toprakların fâtihler arasında bölüştürülmesi sırasında alışageldiği gibi "humus"un hükümete devredildiğini söylemektedirler ki bu Ketîbe vahasıydı. Buradan elde edilen yıllık mahsul bazı kimselerin maaş ve atıyeleri için kullanıldı; bunun ayrıntılarını İbn Hişâm vermiştir.

Yahudilerin Hayber'deki ikametleri Hz. Ömer'in hilâfetine kadar devam etti. Hz. Ömer 20 (641) yılında onları, ensardan Muzahhir b. Râfî'i öldürdükleri ve kendi oğlu Abdullah'ı da uyurken damdan atıp iki elinin kırılmasına sebep oldukları için Suriye taraflarına sürdü (geniş bilgi için bk. Fayda, s. 183-187). Daha sonra bazı yahudilerin Hayber'e dönüp yerleştikleri iddia edilmekteyse de muhtemelen bir yahudi olan Tüdeyleli Bünyâmin'in Haçlı seferleri sırasında verdiği, 1173'te Hay-

ber'de 1150 yahudinin bulunduğu yolundaki bilgiler pek güvenilir sayılmamakta. XIX. yüzyılın başında burayı ziyaret eden seyyah J. L. Burckhardt'ın da tek bir yahudiye rastlamadığı bilinmektedir (*İA*, V/1, s. 386).

Bazı eserlerde Hz. Peygamber'e ait bir mektuptan bahsedilerek bu belgede Hayberli yahudilere çeşitli imtiyazlar tanındığı iddia edilirse de İbnü'l-Kayyim bunun sahte olduğunu belirtmiş ve buna çeşitli yönlerden itirazda bulunmuştur (*Ahkhâmü ehli'z-zimme*, I, 7-9). Resûl-i Ekrem'e izâfe edilen bir başka sahte belgede ise Hayber'in yanı sıra biraz uzakındaki Maknâ'ya da birçok kolaylıkların sağlandığı açıklanmaktadır. İbrânî yazısıyla Arapça kaleme alınan bu belge muhtemelen Fâtımî devrine aittir (Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, nr. 24; a.mlf., *İslâm Peygamberi*, I, 601-611).

Serahsî'nin verdiği ayrıntılara göre Hayber'in muhasarası sırasında Muhayyese b. Mes'ûd el-Ensârî'nin kumandasında bir birlik Fedek'e gönderildi. Fedek yahudileri savaşmadan barış anlaşması yaptılar ve mahsullerinin % 50'sini vermeyi kabul ettiler. Muhayyese ve arkadaşlarına Hayber'in fethinde bulunmadıkları halde ganimetten pay verildi ve ayrıca humustan belli bir maaş bağlandı (*Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, III, 979, 1008). Beyhakî'nin ifadesine göre Medine'de kalan Benî Kaynukâ' yahudilerinden bazıları Hayber seferine gönüllü katılmışlar ve ganimet mallarının bir kısmını ödül (razh) olarak almışlardı (*es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 63). Serahsî ise onlara da müslümanlar gibi pay verildiğini söylemektedir. İbn Hişâm da yahudilere karşı nasıl adaletli davranıldığına dair şu olayı nakletmektedir: Hayberli bir yahudinin kölesi zenci bir çoban İslâmiyet'i kabul etti ve koyunları ne yapacağını sordu. Bunun üzerine Resûlullah ona sürüyü sahibinin kalesine doğru sürüp serbest bırakmasını emretti, çoban da öyle yaptı ve sürü gidip kaleye girdi (*es-Sîre*, III, 344-345). Makrîzî, Hz. Peygamber'in ganimetler arasında bulunan bütün Tevrat nüshalarını sahipleri-ne geri verdiğini yazmaktadır (*el-İmtâ'u'l-esmâ*, I, 323).

Hayber'in fethinden sonra esirler arasında bulunan yahudi reislerinden Huyey b. Ahtab'ın kızı ve Kinâne b. Rebî'in karısı Safiyye, önce bir yahudi reisinin kızı olduğu dikkate alınmaksızın Dihye b. Halife el-Kelbî'nin isteği üzerine ona verilmiş, ardından bazı sahâbîlerin uyarısı ile Hz.

Peygamber tarafından Dihye el-Kelbî'ye bedeli ödenip âzâd edilerek zevceliğe alınmıştır. Hayber'in fethi sırasında yahudi reislerinden Sellâm b. Mişkem'in karısı Zeyneb bint Hâris, verdiği ziyafette zehir karıştırdığı bir kuzu çevirmesini Resûlullah'a sundu. Ancak Resûl-i Ekrem ağzına aldığı ilk lokmayı derhal çıkardı ve yemegin zehirli olduğunu söyledi; kendisiyle beraber yiye Bîşr b. Berâ ise öldü. Zeyneb, suçunu itiraf etmesi üzerine Bîşr'in akrabalarına havale edildi ve onlar tarafından öldürüldü (a.g.e., I, 322).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Meğâzî", 40; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 633-705; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 154; III, 328-358; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106-117; İbn Habbîb, *el-Münemmak*, s. 402-403; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 176-193; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 642; a.mlf., *el-Envâ*, Haydarâbâd 1377, s. 30-31; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 36-42; a.mlf., *Ensâb*, I, 352; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1575-1584; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 83; Bekrî, *Mu'cem*, I, 521-524; İbn Hazm, *Cevâmî'u's-sîre*, s. 211 vd.; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 63; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1971, I, 72-73, 279; III, 979, 1008, ayrıca bk. tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 409-411; İbn Seyyidünâs, *Uyûnü'l-eşer*, II, 130; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, II, 324; a.mlf., *Ahkhâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beyrut 1983, I, 7-9, 44, 51-53, 59, 178, 181-185, 235-236, 245, 259; II, 478, 505, 593, 679, 681, 754, 869; Zekeriyâ el-Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Göttingen 1848-49, s. 2, 60, 61; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 192-218; Makrîzî, *el-İmtâ'u'l-esmâ* (nşr. Mahmûd Şâkir), Kahire 1941, I, 309, 322-323; Kastallânî, *el-Mevâhib*, Kahire 1281, I, 173; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamis*, II, 43; L. Caetani, *Annali dell'Islam*, Milan 1905-1926, II/1, s. 8-33; Mevlânâ Şibî, *Asrı Saâdet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1346/1929, I, 443-461; Ch. M. Doughty, *Travels in Arabie Deserta*, London 1932, II, 75, 92, 101, 103-105, 199; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Kahire 1941, s. 15-18, nr. 24; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 590-596, 601-611; a.mlf., *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 211-225; a.mlf. ve idâre, "Hayber", *İDMİ*, IX, 66-72; N. Desverger, *Arabie*, Paris 1947, s. 177-180; Hammûd b. Dâvi el-Kassâmî, *Şimâlü'l-Hicâz*, Cidde 1405/1985, I, 200-217; Şevki Ebû Halîl, *Çavretü Hayber*, Dimaşk 1406/1986; *Atlasü'l-müdüni's-Su'ûdiyye*, Riyad 1407, s. 121-122; Selâm Şâfiî Mahmûd Selâm, *en-Neşâtü'z-zirâ'î fi Hayber*, İskenderiye 1409/1989; a.mlf., *Huşûnü Hayber fi'l-Câhiliyye ve 'aşrî'r-Resûl*, İskenderiye 1409/1989; a.mlf., *en-Neşâtü't-ticârî fi Hayber*, İskenderiye 1409/1989; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul 1989, s. 183-194; E. Littmann, "Osservazioni sulle iscrizioni di Harran e di Zebed", *RSO*, IV (1911-1912), s. 193 vd.; A. Grohmann, "Hayber", *İA*, V/1, s. 384-386; L. Vecchia Vaglieri, "Khaybar", *El²(Fr.)*, IV, 1169-1174; Kâzım Çeçen, "Bent", *DİA*, V, 463.

MUHAMMED HAMİDULLAH